

KEMÉNY ZSIGMOND

SZÉCHENYI ISTVÁN

AMTAK Bt, 2025

Cop. AMTAK Bt, 2025

Felelős szerkesztő: Varsányi József

Kiadó: AMTAK Bt, 2040 Budaörs, Semmelweis u. 6/B.

06 20 218 6762 amtakbt@gmail.com

www.amtak.hu

Látogasson el webáruházunkba, és böngésszen!

ISBN 978-615-6907-46-2

Készült: AMTAK Bt, Budaörs

Egy híres művész föladata volt valamelyik római nagynak diadalmenetét a Capitoliumban lerajzolni. A vászon csakhamar halhatatlanná lőn az ecset érintései által. A legelevenebb szín varázsa emelte ki az egyéneket és tömböket. Az arctól a ruharedőig minden tökéletesen sikerült. Főként pedig az érzések lélektani hatása a vonalokra s mozdulatokra csodálatos mélységgel vala felfogva. E tekintetben képzelni sem lehetett jellemzőbb művet. Csak így kellett - s másként nem - vonulni a diadalszekér után oly katonáknak, kik az *ováció* kéjmámora közt büszke öntudalmát árulják annak el, hogy vitézségüknek köszönheti az "örök város" az ötezer halottat, mely nélkül nem szabad győzelmi ünnepet élvezni. Csak így nézhetett ki, babérral a halántékain, gyeplővel kezében, fehér palásttal vállán és a hatalom óriási vágyaival szívében a diadalszekeret hajtó vezér, ki érzé, hogy az ő agyveleje és érc melle növelte a római birodalom terjét, mi a diadalmenet első kelléke volt. Csak így lépdelhettek a diadalszekér előtt a komoly szenátorok, kik tudták, hogy ők teremtték és tartják föl azon igazgatási rendszert, mely által Róma triumfál. És csak ily áhítatos önelégüléssel közelíthettek Jupiter temploma felé a főpap és a szent kíséret, mélyen meggyőződve, hogy Róma diadala, terjedése és bölcs kormányzata az égtől jön, melyhez ők a közbenjárók, s melynek akaratát és előjeleit ők magyarázzák.

Midőn a képiró ragyogó művét bevégezte, fölleplezé azt barátjának, egy nem lángeszű, de többféle ismeretekkel bíró festőnek. Ez összecsapván kezét, fölkiált: ugyan mit

cselekvél? Hol rajzodban a történeti hűség? Látom ugyan a diadalszekér mellett a megfizetett sklávot, kinek kötelessége volt a vezért gúnyolni, hogy szerencséje miatt el ne higgye magát; de te belőle udvari bohócot csináltál, csörgő sapkával és tarka öltözettel. A diadalszekeret pedig fehér helyett pej lovak vonják, holott az tiltva volt. A katonák ruhája kivétel nélkül spanyol, és a szent istenért, a papok mind dominikánusok, ahelyett, hogy augurok és haruspexek lennének.

Hüm! - válaszolá a művész vállvonítva, ez nagy baj; de íteld meg, érdekes-e a diadalszekér mellett a bohóc, annak, ami? Kétségkívül, mondá a bíráló. Hát a pej lovak szépek-e? Gyönyörű andalúziaiak, felelé az. És elég jellemzettek-e spanyoljaim és dominikánusaim? Fölségesek, válaszolá ismét ő. No, barátom, szóla ekkor a művész, ha alakjaim annak, aminek festve vannak, kitűnőleg szépek, kell-e nekem ennél több?

Amivel a lángeszű festő magát védte, talán a kivitel nagy tökélye mellett megbocsátható a rajzoknál, és elnézeték Shakespeare-nél, ki a régi görög hősökkel ágyúztatott, s Csehország mellett tengerpartot láta; de mit mondjunk, midőn a történet mezején a történetírók által kedvenc elméleteik vagy a pártok kedvéért gyártatnak ily meghamisítások?

Nézzétek át a két nagy francia forradalomnak - mert a júliusi csak tengerszem ezen óceánokhoz képest -, nézzétek át 89-i és 48-i forradalmak legérdekesebb rajzait. Hasonlítsátok össze a fényes művek előadását egymással s a száraz, de cáfolhatlan tényekkel, és meg fogtok

győződni, miként az események többnyire a pártérdekek jelmezébe - costume - öltöztetvék, szintúgy mint a diadalmenetrőli festvényen a római katonák spanyol köntöst hordoztak, és egy Robespierre, egy Danton s a többi szereplők csak annyit hasonlítanak valóságos képeikhez, mint az augurok és haruspexek a dominikánusokhoz.

Ily modor, mely a kor színét az érdekek igényei szerint ecseteli, és levonja az élethűséget a jellemekről, mert azokat következetessékké és nagyokká akarja emelni, ily történetrajz és életírás a történetészet komoly műzsáját egy csaplórosnővé teszi, ki az igazság templomából azért hurcoltatik ki, hogy az utcacégerek alatt minél olcsóbb áron mérjen részegítő italt az átmenőknek.

S mégis a mozgalmas idők annyi s majdnem ellenállhatlan tekintetknél fogva csábítják a historiográfot félregényes és féligaz előadásra, miként oly forradalom, mely bevégzetlen maradt, kivált ha állami és társulati nagy problémákat hagyott oldatlanul a békekornak át, mindaddig ne számítsen hű történetészetre, míg a modor, melynek pajzsa alatt, és a kérdések, melyekért küzdött, kitisztázva s elfogadva vagy határozottan visszautasítva nincsenek.

Mert ne higgyétek, hogy a státusférfiú, ki megholt vagy lelépett, igazságos bírakra találand, ha hatni megszűnvén, sem az irigységnek agyarkodásra, sem a személyes vonzalmaknak pajtáskodási demonstrációkra tettei által már anyagot nem szolgáltat.

Ne tévedjete az emberi természet iránt, mely még inkább ragaszkodik az eszmékhez, mint az egyénekhez, még inkább szereti vágyait, mint e vágyak karvezéreit, s csak akkor fog mértéket tartani a bálványozásban és gyűlöletben, csak akkor fogja szigorúan megítélni a közpályáról eltűnt tekintélyeket, midőn az ügy, melyért azok adóztak, pártjelvül, és az eszközök, melyek által hatottak, fegyverül többé nem használtatnak.

Ezen ideig - mely a tárgyak szerint majd egy hosszú század, majd egy pár rövid év - a részrehajlatlanság gyér kivételként tűnik föl, és fájdalom, általános szabály a ledorongolás vagy eszményítés, nem magáért a tenni már megszűnt férfiú emlékéért, de a tények befejezetlensége miatt.

Megvallom, e meggyőződés sokáig visszatartóztatott Széchenyiről mint státusférfiúról írni; mert - nincs miért palástoljuk - a lefolyt évtized alatt két egyéniség vala annyira ellenkező hatásban és irányban, hogy az egyik pályájának igazolása a másik kárhoztatását vonja okvetlenül maga után.

Széchenyit és Kossuthot értem.

A gondviselés előbb az elsőnek, utóbb a második kezébe tette le, megőrzés végett, e haza sorsát. El lőn-e vesztegetve a szent hitbizomány, és hűtlenségből-e vagy könnyelműség miatt? - e kérdésnek kell kifejtetni - nyíltan vagy befátyolozva - akár Széchenyi, akár Kossuth eljárásának bírálata által.

S mikor lelkiismeretlenség a részrehajlás, ha nem ily körülmények közt?

"Numen adest!" kiáltom, mint Linné, vallásos döbbenéssel. Halhatatlan szemek néznek szívem redői közé és agyam idegszövedékeibe, s míg nem plántának, melyet a fűvész keze, midőn megvizsgált, széttépett, de egy országlárnak, kinek eszméi a boncolással elevenséget nyerhetnek, míg Széchenyinek taglalom életét: vajon eléggé óalmazhatám-e magamat az előszeretet és ellenszenv befolyásaitól?... ez nyugtalanít és izgat.

Szándékom nem volt megmételyezni e közvéleményt áltanok és ámitások terjesztésével; igyekeztem tehát menekülni az önzéstől és részrehajlástól, sőt a kegyeletektől is azon pontig, hol ítéletemnek még árthatnának. Csak ennyi az, mit erősíthetek.

Hol és mennyire sikerült céloom? Később, midőn a szenvedélyek csillapulni fognak, fényre derülend.

De ha nem könnyű Széchenyi állását szigorúan kijelölni kortársai és a koreszmék irányában, ha nehéz Kossuthali viszonyait úgy érinteni, hogy az érintés által az igazság ne sértessék, s midőn nem sértetett, a közvélemény és a közérzület - Magyarországnak e két nagy betege - gyöngédtelenül ne ingereltessék; másfelől szintoly éles szemet, átható felfogást és ügyes tapintatot igényel Széchenyi *kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat elfoglalni.*

Mert "a legnagyobb magyar" - s e nevet Kossuth oly méltán ruházta az 1840-i pesti gyűlésen Széchenyre - mint egyén, mint jellem örökké talány volt kortársai előtt, s közpályája végperceiben azon véleményt is, mely róla a többségnél megszilárdult, tragikai sorsa által felforgatá.

A döblingi szenvedő megcáfolni látszik, mit a világ az anyagi vállalatok és a politikai sakkjáték nagy mesteréről tartott, s a "szív martírja" a "hideg számítónak" ellenmond.

Midőn Széchenyi a hatás délpontján állott, és mély belátása s óriás cselekvényessége kiemelte az alélt nemzetet kórágéból, s az egészség forrásaihoz vezeté vissza, bámulta a magyar őt, de nem merte tartózkodás nélkül, egész önátengedéssel szeretni; mert úgy hitte, hogy mindent fonttal mér, a szellemi súlyakra keveset ad, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jó szagúnak tartja, akárhonnan vétetik ki, az embereket csak vak eszközöknek tekinti, az utilizáció hideg tanának apostola, a lelkesedés ostroma, nagy önző, okos számító, jó hazafi, de meleg kedély nélkül és erényes, de szívtelen ember.

Később egy szélső töredék, mely - mint a münsteri rajongók, minden templomképet szétszakítottak - türelmetlen volt a régi tekintélyek iránt, hogy egyet gazdagíthasson a népkegy összegével; később a Kossuth által szerkesztett *Pesti Hírlap* vak bámulói Széchenyi jellemképét új és sötét vonásokkal toldották meg.

Az "önző", a "hidegen számító" és "szívtelen" címek mellé kiegészítésül ragasztattak "az irigy", a "szenvedélyesen

gyűlölő", a "gyanúsító", a "magát bálványozó" és a "hazafiságra kizárólag föl jogosítottnak hívő" epithetonok.

Midőn végre a forradalom árja mindent elborítván mindent elsöpört, midőn a nemzeti nagyságról készült diadalívek ledőltek, midőn a kettős kereszt, a három hegy s négy folyam országa darabokra kezd szakadni, midőn Árpádtól Görgey Artúrig, az első magyar fővezértől az utolsóig, egy ezeréves korszak fejeztetett be, most a hazai romok közt és a hazafi fájdalom szürkületében földerül a visszaemlékezés méla holdvilága, üt a rekollekció ünnepélyes órája, és mi kezdjük számlálni tévedéseinket és az áldozatokat.

Néz nyugatra, borús szemmel néz vissza keletre
A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének;
A könyörű eget, a földet vizsgálja hiába:
Nem leli meg *nagyait*, nem téged,
messzeható kéz...

Széchenyi, ki nyolc évvel előbb kiáltád: "zavarnak vezettetik a nemzet", ki a közalgó szerencsétlenségeket hűbben rajzoltad le, mint egy státusférfi, oly hűn, mint a szentkönyv látnokai, s miután óriás erőddel sem tartóztathattad többé a nemzetet vissza, megörültél a laokooni fájdalmak miatt, mint nyolc évvel előbb már jóslád, mert "így fölébredni és tüstént el nem veszteni az eszmélet lehetőségét, vajmi nagyobb kín, mint elevenen sírba szállani."

S a magyar most a *Kelet népe* félreismert és vádakkal terhelt írójának prófétai lelke és szerencsétlensége által mélyen meg levén hatva, csodálkozik, hogy a szív, melyről mondták, hogy hideg, meg tudott repedni a honfájdalom miatt, s a számító ész, mely a politikai érzégsnek üldözője volt, magát tépte szét, midőn a dicső, a szent érdekeket, melyeket védett, megmenteni többé nem lehetett.

Széchenyi Görgen tébolydájában, míg az érzés elhíresztelt emberei törhetlen egészséggel olvassák a hírlapokat ügyeinkről, és készítik a memoárokat; Széchenyi a szünpercekben, midőn eszmélete az őrjöngés bilincsei közül kilebben, magát vádolva, mert nem mentette meg a hazát; míg azok, kik nevezetes tényezők voltak állapotaink előidézése körül, örökké másra tolvaa a hibákat - valóban, ez oly rendkívüli jelenet, hogy érthetővé teszi, ha találkoznak, kik az eddigi véleményt a *Kelet népe* írójáról egészen megfordítják, és nála a szív erős érzéseiben keresik a jellemnek fő és minden más tulajdonokat elborító elemét.

Aki pedig egyszer e gondolatra jött, ki "a legnagyobb magyar" tragikai sorsát veszi kiindulási pontul, és úgy halad visszafelé nyomdokról nyomdokra, tettről tette, eszmékről eszmékre, Széchenyi utolsó szónoklatától kezdve a "Politikai programtöredékeken" át a *Kelet népéig*, s onnan a *Hitel*-ig - az ily vizsgáló annyi érzésmélységet, annyi kedélyt, annyi kétségbeejtő bánatot, annyi ábrándképeket és vallásos emelkedettséget fog Széchenyiben fölfedezni, míg más részről a magyar közélet tekintélyeinél annyi szűkeszűséget, annyi

elfacsarást és igazságtalan szuppozíciókat lelend e nagy hazafi irányában, hogy végtére tanulmányai Széchenyiről csak Kisfaludy Sándor következő versének volnának refrénjei:

Magasb elmék, mélyebb szívek,
Jaj tinéktek e földön!
Az ily tökély, bár nagy érdem,
Boldog itt még ritkán lőn.

Csak a könnyű s középszerű
Díszlik itt e nap alatt;
Szerencsétlen, aki annak
Keskeny körén túl haladt.

Midőn ilyent teremt az ég:
Eredj, mondja, légy dicsőség,
Légy címere nemednek
És *ostora keblednek!*

Íme, elérkeztünk oly pontra, hol ezer körülmény csábít
Magyarország *leggondolkodóbb*
agyvelejét alárendelni egy *nemes szívnek*, mely mindent
összeszámítva inkább túrt, mint zsarnokoskodott.

Széchenyiből az életírónak, ha benyomások által hagyja
tollát ragadtatni, éppen oly könnyen lehet egy
szenvedélyes, szakadozott, túláradó, kicsordult szívű,
magát epesztő, csalatkozó, de sokszor csalatkozott
kedélyű, fájdalmai miatt fullánkos, izgékony idegei által
szeszélyes férfiút gyártani, mint amily bölcsességgel
mondaték hajdan róla, hogy mindent fonttal mér, a

szellemi eredményeket fitymálja, a sikert, mint Vespasianus a pénzt, jószagúnak tartja, akárhonnán vétetik ki, csak az anyagi haladásnak barátja, az embereket vak eszközöknek tekinti, minden lelkesedés ostora, hideg és okos számító, kedély nélküli és szívtelen.

Ezért mondtam, hogy valamint Széchenyi némileg talány volt kortársai előtt, úgy jelleme az ivadékok számára a történelem tapintó keze által is nem könnyen oldathatik meg; mert az ő kedély- és szellemvilágában a tájékozási pontokat, honnan az egész tér áttekinthető, meglegelni és elfoglalni, sokkal több lélekűvárlatot s boncoló észt igényel, mint akármelyik más státusférfiúknál.

Igazságot szolgáltatni Széchenyinek önbelsejében még talán nehezebb, mint az ellenzékkeli, mint a Kossuth-tali vitákban; hű képét adni az *ő énjének* szigorúbb feladat, mint hű képét adni az *ő politikai munkásságának*.

Nem léphetek tehát nagy ígérekkel olvasóim elébe.

Valószínűleg többször fogok tévedni, bár szándékosan nem ferdítendek semmit el.

De föladatomban sokkal általánosabb, hogysem ne kívánnám előre kitűzni határait, melyen túlmenni nincs célomban.

Én ez alkalommal Széchenyi grófról életírást készíteni nem akarok, mert munkánk tervének igényein kívül fekszik ily vállalat, és azon rövid térben, mely közt működhetem, célszerűleg alig megoldható.

Százsor szerencsés leendek, ha csak politikai arcképét, ha őt, csak mint szónokot és országlárt sikerülend ismerhetőleg lerajzolnom.

Azonban ehhez sem lehet alapos reményem, mihelyt az ő *énjében* az arányt és összhangzást s különösen az érzés viszonyát az elméhez rosszul fogtam fel. Mert Széchenyi közmunkásságának nagy része oly polémiai természetű volt, hogy majdnem mindig egyéneket szorított le a térről, melyen állottak, mielőtt eszméinek tért nyithatott; továbbá Kossuth elleni makacs harca oly fegyverrel küzdött, mely ha nem az éles és messzelátó elméé, akkor az éhes és martalékot leső szenvedélyé volt; végre pedig intései a közelgő veszély iránt, ujjmutatásai az egyénre, ki által és az eljárásra, melyből támadand a zivatar, annyira igazoltattak az események bekövetkezésénél fogva, hogy Széchenyi jóslatait vagy felső sugallatnak, mély sejtelennek és a fölizgatott idegrendszer clairvoyance-ának kell tulajdonítani - midőn aztán az egész kérdés az érzetek és a szív világába vitetik át -; vagy pedig, legalább nagy részben, egy uralkodó, kifejtett és szigorúan következetes ész analízisének, mely lélektani s politikai pontokon haladva mindig előbbre, a távoli eseményeket az alapokkal összekötni és a tévedések természetéből a Nemezis alakját megismerni inkább volt alkalmas, mint a többi kortársak ünnepelelt bölcsessége.

S én, ki a legélénkebb képzelődés s a legáthatóbb érzések jeleire találtam Széchenyi magánkörében és nyílt pályáján egyaránt, mondjam-e veletek, kik benne egy hideg számítót akartatok látni, hogy szíve a legvastagabb izom volt s más semmi? Mondjam-e veletek, miként ezen

inkább csak bonctanilag létező szív a kedély világából egyedül az irigység, a gyűlölet és a befolyás miatti ellenszenv gerjedelmei által mozgathatják a szokottnál gyorsabban? Vagy pedig tekintsek-e, mint már közöleték sokan, tekintsek-e publikánusi fájdalommal a földúlt ország, az összezilált állam romjairól Döblingre? S midőn andalgó lelkem elébe lép a szenvedő, ki egész életének törekvéseit s Hunnia arany reményeit felforgattatni látván, a gyötrellem fullánkjai miatt eszméletét elveszte, mondjam-e az impressziók embereivel együtt, hogy Széchenyin az érzéseknek kellett uralkodni, *mert egy nagy érzés miatt megőrült*, s minthogy benne a heves érzések az idegrendszerre állandólag és eldöntőleg hatottak, ebből fejlődött ki látnoki tehetsége, s élete azon misztikus körbe megy át, hová a tudomány behatni még elég ügyességgel és elég eszközökkel nem bírt?

"O miseras hominum mentes, o pectora caeca!"

Mekkora tévedés mindezen szuppozitumokban, s mily sajnálatos, hogy Széchenyi pályáját látva, Széchenyi munkáit olvasva, Széchenyi társaságát élvezve, csak ily véleményt szerezhattetek felőle!

Ő nehezen fölfogható egyén volt, az kétségtelen.

Ezer apró ellenmondás szövődött nála, és olvadt föl egy magasabb következetességbe.

Jelleme hasonlított írmodorához, mely szétáradó, bonyolított, incisumokkal terhelt, egyenetlen és félrecsapogó volt, s melyben a logikai fonalat nem az

találta meg, ki az egyes eszméken, hanem az, ki az eszmetömbeken tekintett végig.

Széchenyi jellemének e sajátsága, minden biográfiai adatok nélkül, már elméletileg is arra mutat, hogy benne valamint az értelem, úgy a képzelőerő és az érzés folytonos működésben és gyakori antagonizmusban volt; de e félrevonások és harcok közt sikerült a rendszerető tehetségeknek az anarchikus s féktelen elemek fölött uralkodni és legalább nagyban az összhangzást, a súlyegyent és következetességet helyreállítani.

Ily belharcoknak természetesen gyakran van az az eredménye, mi az állami forrongásoknak szokott lenni, ti. hogy az ingerültség szigorú szabályokra, a nyugtalankodó szellem despotizmusra vezet.

Széchenyinek, sok keserű tapasztalások és fanyar élmények után, tanulmányává s majdnem rögeszméjévé vált *esze által zsarnokoskodni szívén*. Ez, kivált férfi-éveiben *többnyire sikerült*, bár néha nagy reakciókat idézve elő. Sőt Széchenyi olykor igazságtalan is volt szíve iránt, s magát okoskodások által érzéketlenségekre kényszeríté. Ő gyakran játszotta a közönyöst, midőn nem vala az, s gyönyörködék, ha emiatt keble sajgott. Eszéből ciliíciumot vont szíve körül, s vad kéjjel nézte rajta a vércseppeket. Máskor pedig úgy bánt kedélyével, mint Justinus szerint egy ázsiai császár bánt gyönyörű nejével, kit - hogy bebizonyíthassa, mennyire nem félti a kicsapásoktól - mez nélkül mutatott meg jó barátjának, miből aztán a nő kicsapongásának a lélektan törvényei szerint bekövetkezni kellett.

Ezen állításom Széchenyi *énjéről* megfoghatóvá teszi, miként reformatori pályájának első szaka alatt a tömeg őt kizárólag a hideg számítás emberének tartotta. S viszont megfejtendő, hogy a második epocha kezdetén, midőn ti. a *Kelet népe* megjelent, a mély érzékenységet, melyre "a nagy magyart" a hon jövője iránti aggodalom izgatta, a Kossuth-párt észrevéve ugyan, és a szív kitöréseinek tulajdonította, de mert mesterét a tapasztalatlanok entuziaszmusával csalhatatlannak hitte, önteltségre és epésségre magyarázá.

S mi Széchenyi szerencsétlen betegségét illeti, még ez is ahelyett hogy gyöngítené, erősíti nézetemet, mint később a körülmények előadásából is ki fog világlni.

Általában az úgynevezett érzés-politika majdnem oly kevés halandót vezetett akár öngyilkolásra, akár örütségre, mint a Talleyrandok hideg belátása.

A februári napok óta e részben sok tapasztalást gyűjtheténk.

Vagy a véletlen vagy az újabb francia forradalom által fölmerült kérdések természete és a helyzetek kényszerűsége előbb a mozgalom, később a lángba borított állományok élére nagy számmal emelt oly férfiakat, kik kezökben lanttal vagy világszabadsági trombitával, szemökben könnyel, ajkaikon csodás bűbájú szónoklattal és szivökben ömledezéssel vezették a népet az ígéret földje felé, mindig lelkesülten s lelkesítve. Némelyiknek közölök a folytonos érzés-áradat miatt elmosott és zilált arca, gyöngye idegrendszer, megtört

teste volt. Valami szelénikus, valami átszellemült és fölmagasztalt jellemvonás, valami kibeszélhetetlen varázsa a haza ügyéérti vértanúskodási hajlamnak, mely minden szavaikból és tetteikből kisugárzott, azt látszott jóslani, hogy e férfiak, ha nem diadalmaskodnak, eszméik romjai közé fogják temetni életüket vagy legalább eszméletüket.

De a sors, sőt szorosabban kijelölve az okot, az emberi lélek szerkezetének törvényei úgy akarák, miként eljövén a fordulatpont és felbillenvén az érzés-politikusok által kormányzott állami rend, ők magok a világ különböző vidékeire elvándoroltak, oly formán, mint a februári forradalom következtében tárcájokat vesztett hideg miniszterek és diplomaták, s most a külföldön éldegélik napjaikat, viszont majdnem akként, hogy létezők a régi maradt, ti. érzékeny és szívós, a perc benyomásaitól függő, de kitartó s aránylag egészséges.

S e jelenetnél nem az feltűnő, hogy az ömledező, a rendkívül érzékeny, a keblök istene után magokat és másokat ragadó politikusok nem vértettek önként el, mint a sztoikus és jégszívű Cato, vagy nem estek kétségbe, midőn eljátszaték a véres színmű, s már csak a "plaudite!", a "tapsoljatok!" volt hátra, melyet az ellenség szíves örömmel megtett; e jelenetnél, ismétlem, nem az meglepő, hogy ők, miután mindent elvesztettek, meg tudták őrizni lelkek tehetségeit egyenként és összesen, de azon lehet igazán csodálkozni, ha mi, kik világtapasztalással bírunk, előre be nem láttuk, miként ennek a szenvedélyekről bíbelés szerint így és csak így kellett történnie.

Avagy nem találkozunk-e száz meg százszor hasonló szcénákkal házunkban, ismerőseinknél, a nő-budoárookban és a köznapi életben? S nem fogjuk-e többnyire helyes szempontból fel a túlizgékony, az impresszionábilis lények kedélyállapotát?

Ha egy érzelgős és ábrándozó ifjút, ki az örök szerelemről sok szépet mond és gondol, ki szünetlenül neheztel a prózai valóra, mely eszményeit fenyegeti, ki minden kis csalódásért feljajdul, és minden apró szenvedések által sínylődésnek indul - ha ily ifjút látunk mátkájától elhagyatva, vagy a zsarnok apa miatt, a házból, hol boldogsága és üdve él, kimaradva: nem kérjük-e önkéntelenül magunktól - bármely magas véleménynel volnánk a szerencsétlen szerelem gyilkoló ereje felől -, vajon hol fog e kétségbeesett ifjú legközelebből megvigasztaltatni?

Midőn pedig egy gyöngé nő, kiben a kedély és az idegek finomsága bámultatik, görcsöt kap, ha az ajtót becsapják: nem sejtjük-e, hogy szintén csak görcsöt kapna, ha az udvaron egy tizenkét fontos ágyút sütnének el? S ha ájulásba esnék, mikor férje komor, gyermeke pajzán és a kémény kigyúlt: nem azt képzelnek-e, hogy az érzékenységnek viszont csupán ezen adóját fizetné le, mikor férje meghalna, gyermekének lába kitörnék, és a ház hamuvá égne?

Szóval: az impresszionábilis természetűeknek az életben mindig elég biztosítékuk van, *az érzések gyakori kitörései által, egy nagy érzés széttörő súlya ellen.*

S miért követnének a szenvedélyek más törvényt csak azért, mert a politikai kérdések körül gyűlnek össze?

A lélek ugyanaz marad, ha egy lányt vagy egy hazát, egy nemzetet szeret. S ha az imádott ügyet semmivé teszik akár a véletlen, akár az ármány, akár nehányak becsszomja, akár a nagy tömeg vak heve, akár egy hibás rendszernek szigorú következményei, ha rögtön összedől a szabadság és állam, ha a pharsaliai mező elhatározta a szembetett nagy eszmék sorsát, bizony mondom, nincs miért félteneitek az érzés-politikusokat sem a szélhűdéstől, sem a megőrüléstől, sőt többnyire az utcai Cato végétől is.

Sokkal inkább tarthat egy iszonyú bel-krízistől, melynek legreménytelibb eredménye a megőrülés, azon egyén, ki erős esze által rendszerint uralkodni szokott mély érzésein, ki többnyire ítélő tehetségének fékén tartja képzelő tehetségét, s nem kevés abnegációval tanulta meg hidegnek lenni vagy látszani.

Ha az ily jellemű embernek, midőn az élet keresztutaihoz érkezett, a jó vagy rossz nemtő tanácsolni fogja: válassz magadnak egy nagy eszmét, egy nagy törekvést, szódd be azt napjaidnak minden gondolatai közé, és küzdj érte, mint egy hős, tűrj, mint a zarándok, ha ő eszével megbírálván, szíve által elfogadta e sugallatot és kimondá: nekem van egy mindent átölelő célom, egy mindent magába foglaló vágyam, akkor már kétségtelenné lőn, hogy szerencséje vagy bukása nem a közönséges halandók sorsmérlegére vettetett.

Mert nemünknek ezen fajából telnek ki leggyakrabban ama makacs lények, kik összeforrasztották személyöket a kérdéssel, melyet képviselnek; kik - mint a fa gyökereit a földben mélyen kiterjeszti, hogy virulhasson - érzelmeik és ambíciójuk számára nagy céljaikból szívnak minden táplálatot; kik láncra verik szenvedélyeiket, megalázzák gőgjüket, kérnek, sürgetnek, alkalmatlankodnak, de a világon csak egy tárgyért... nagy eszméjükért; kik, bár különben dacos és hő vérmérsékűek, Themistoclesszel kiáltják: üss, csak hallgass meg; kik a börtönből és a bilincsek közül szintúgy tiltakoznak, mint a rostrumról a sokadalom tévirányai ellen, s Galileivel, ha maga a szentkönyv hozatik is föl ellenek, ismétlik: "mindamellett mozog a föld"; kik, ha az ingerült közvélemény vagy a hatalom által leveretnek, s a fegyver mellőkre van szegezve, büszkén mondják: ti vagytok a győztesek, mi a becsületesek; s kiket az utolsó szabad római költő, ki ifjú életét a hóhérbárd alatt végezte, az istenekkel állított párhuzamba, midőn az uticai hősré alkalmazva mondá:

"Victrix causa diis placuit; sed victa
Catoni."

Az ily makacs és a szenvedélyesség mellett is hidegnek látszó egyének, kik megtanultak érzéseiken zsarnokoskodni, de nem tudják érzéseiket legyilkolni, leginkább vannak egy erős kitörés által a megsemmisülésre kitéve, ha egész életökön át hön és önáldozással ápolt földadatuk a siker perceiben összeomlik.

S ha ti nem csodálkoztok, midőn egy lángeszű erőművész, gépének, melynek készítése közt lett ifjúból aggá,

szétrombolhatása miatt, rögtön fásulttá és tompaagyúvá válik; ha természetesnek találjátok, hogy a tudós, midőn harminc évig készített munkáját a föllázadt matrózok tengerbe veték, ő maga is a habok közé temeté életét: ugyan mi meglepő van abban, hogy az érzés-politikusokat gyűlölő Széchenyi, hogy a szívömlengések által vezérelt státusférfiak legszigorúbb ellensége, egy nagy, egy többé fékezhetetlen fájdalom következtében eszméletét veszti, látván, miként nem egy egész életen át készített *könyv* vagy *gép*, de egy óriás *regenerációi politika*, mely már-már sikerült és az övé volt, döntetik kíméletlenül romba, és szétoszlik, mint a lázbeteg álma?

Tegyétek még e kép kiegészítéséhez, hogy ő bizonyosan tudta, hol gyúl a veszély, és mekkora hordereje leend. Hitte, miként mindenben segítve van még, ha kihallgattatik; de amely irányban lőn nyílttá, abban vált népszerűtlenné.

Itt eszembe jut Krőzusnak, a lídiai gazdag fejedelemnek néma gyermeke, ki, midőn apját meggyilkolni akarták, és a tör már villogott, először életében fölkiálta: *ne bántsátok őt!*

Mekkora érzés ostroma által kellett megnyílni a bezárt, az örök fogságban tartott hangnak!

És megfordított esetre mit mondanátok?

Ha a Krőzus fia azon percben, mikor atyja élete ellen törtek, lett volna némává, és amint a veszély növekszik, küzd magával, hogy kiálthasson, mert midőn szavát érteni fogják, segély jő; de egy jel, egy sikoltás lehetetlen...

hiszen őt elhagyta hangja! - ugyan, ily esetben mit mondanátok?

Azt, hogy neki meg kell örülni.

S nem egy-e a némasággal, ha hangunk megvan, de meg nem hallgattatunk?

Még mielőtt Széchenyi hatáskörének és státusférfiúi munkásságának taglalásához nyúlnék, kötelességemnek tartom olvasóim kezébe hűn átadni azon vezérfonalnak, mely engem e nevezetes férfiú életének és tetteinek tömkelegében tájékozott, minden fonalszálaival.

Szólok tehát a harmadik nehézségről, mely Széchenyi életírói s politikai ítései elébe gördül, s mely szintén befolyt mindarra, hogy ő párt élén vagy párt-sorban nem állhatott; mind pedig arra, hogy kortársai előtt még a népszerűség délpontján is némileg talány volt, és soha oly szigorúan következetesnek, mint többi tekintélyeink, nem tartaték.

Alig volt a magyar közéletben 1830 óta 1848-ig véleményárnyalat és pártirány, mely valamikor ne lett volna Széchenyi által megtámadva; az igaz, hogy többnyire egyes tárgyakban, egyes eljárás körül.

A gróf polémiái fölemelkedtek a magas helyekre, s onnan a porba szállottak, hogy megtalálják emberöket. Ő most egy konzervatív vagy ellenzéki notabilitással, majd a színpadi karzattal és Thewrewkkel perelt.

Így vala magokkal a kérdésekkel is.

Széchenyi a legkitűnőbb dialektikával, a legépebb gunyorral ma azt mutogatta, mily káros minden politikai lépéseinknél Magyarországnak a monarchiávali viszonyát, e vegyes házasság igényeit ignorálni; holnap pedig azt: mily illetlen az utasoknak a gőzös fedezetére pökni, midőn szintoly könnyen lehetne a Dunába.

Aki tehát Széchenyinek életét és hatását az adatok mechanikus összeállítása által akarja fölvilágosítani, számot tarthat, hogy az olvasók a sok fa miatt az erdőt nem fogják látni.

Aki Széchenyi helyzetét a politikai viták irányában, úgy, amint azokat a napirend fölmerítette, taglalni kezdi, előre meggyőződhetik, miként a grófot majd a toryk, majd a whigek, majd a radikálok padjára, sőt többnyire két pad közé kell tennie.

Aki Széchenyi szellemét *par force* az egyes tények mezején akarja utolérni, úgy jár, mint Szicília némely kies völgyein a kopók, melyek a virágoknak illatja miatt a vad nyomát el szokták veszteni.

Miért van mindez így?

Mert azon rendkívüli lények, kik *egy nagy* eszmét, *egy nagy törekvést* tűztek magok elébe, s annak áldozzák föl munkásságuk egész összegét, *éppen ennél fogva* száz meg százszor fognak a külön kérdések irányában következteleneknek látszani, és politikai pályájok

bonyodalmas, sőt talányszerű marad mindaddig, míg e férfiak jellemzésekor a kérdések külön és csak magok-magokban bíráltainak, ahelyett hogy előbb a *nagy eszmével, a nagy céllal*, mely minden törekvésnek központja volt, kapcsolatba hozatnának, hogy aztán megvizsgáltassanak.

S mi vala Széchenyinek *nagy és mindent alárendelő törekvése*?

Fajunk biztosítása s nemesb kifejtése.

Tulajdon szavait fogom idézni ezen eszme látterének kijelölésére nézve.

"A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni - Európában egyedüli heterogén sarjadék - ázsiai bölcsőjében rejtező, eddigelé *sehol ki nem fejlett*, sehol érettségre nem virult sajátságait; sajátságait egy törzsofajnak, mely jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit, s fel-felbőszülésiben mint isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva bizonyosan annyi jót és nemest rejt magában, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja."

"Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, *sajátságait mint ereklyét megőrizni* és szeplőtlen minőségben kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit s így egészen új, *eddig nem ismert alakokban kiképezve* végcéljához, az emberiség földicsőítéséhez vezetni - ez a föladat."

"Hivatásunk nem csekélyebb, mint a világot egy új nemzettel gazdagítani meg, mit azonban csak kitűzött terv szerint érhetnénk el."

"S minden jelenetek jövőendő fényt mutatnak, minek megjósására egyedül fontolgatás, más nemzetek kifejlődésének ismerete s nemzetünkkel egybehasonlítása és semmivel több prófétai tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a kisded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, *csak senki el ne gázolja.*"

Így nyilatkozik Széchenyi.

Ez volt politikájának alapeszméje s változatlan sarkpontja.

A magyar faj biztosítása és kifejtése feküdt szívében, oly kétségkívül, mint Mózesnek az izrael fájé. Már magában egy keleti eszme, valamint mi kelet népe vagyunk.

Széchenyi e törekvést kiemelte és fölébe tette az államnak a többi szintén fontos problémáin, sőt bizonyos pontig felül az emberiség legnagyobb kincsein is.

Később meg fogom magyarázni ezen különösnek látszó állításomat; most csak merészül odavetett körvonalait említendem.

Széchenyi ti. e fogalmat: *fajszeretet*, ama tágabb fogalommal, a *honszeretettel* összeolvasztatta ugyan, de viszont egész soraira nézve a teendőknek teljesen különválasztá, s ahol összeütközésben állott a két eszme, örökké az elsőnek adott előnyt a második felett.

Ő továbbá a *szabadságot és haladást* szerette általánosan mint ember, s a legnagyobb hévvel mozdította különösen elé mint honpolgár, annyival is inkább, mert hitte, hogy a magyar, nemzeti géniuszánál fogva valódiilag csak az alkotmányos szabadság formái közt fejlődhetik, s mert meg vala győződve, miként anyagi és szellemi tekintetben gyors és gyökeres haladás nélkül rövid idő alatt koporsó s megsemmisülés leend sorsunk. De ámbár e nézete oly szilárd és változatlan volt, mint bárkié, mégis átlátta, hogy a politikai szabadság s az értelmi és anyagi haladás némely pontjai, a körülmények szerint, néha hosszabb vagy rövidebb ideig összeütköznek a magyar nemzet megóvandó érdekeivel. Ilyenkor mit tett ő? Feláldozta s pedig tétovázás nélkül a szabadság és haladás érdekeit a fajszeretet érdekeinek.

Természetes, miként Széchenyi remélt oly korszak földerülésében, midőn ezen antagonizmusok egy magasabb összhangzásban föl fognak olvadni. Különben soha nem mert volna nagy szerepéhez nyúlni, mert ő úgy regenerálni nem akart, hogy egyfelől álljon a spártai, másfelől a helóta, egyfelől a kedvelt, másfelől a kítaszított faj.

Ez a kulcs Széchenyi politikájára, mely nélkül talánynak fog maradni az ő közjelleme, mely nélkül gyakran mutatkozik következetlennek az egyes kérdések körüli felfogása és modora, mely nélkül alig érthető az, hogy többnyire párton kívül állott, sőt majd a jobb-, majd a baloldal főnökeivel ellenkezésben volt, s néha csekélynek látszó kérdések miatt nagy zajt ütött.

A berlini lapok a februári francia forradalom után az országlati s különösen a pártterminológiát sok elnevezésekkel bővítették. Így p. o. egy véleményetöredéket *specifíce porosznak* mondanak. Nem ugyan oly értelemben, mint a Spree mellett és Charlottenburgban vétetik, de a szó valódi jelentése szerint állíthatom, hogy Széchenyi *specifíce magyar* volt, s oly kiterjedésben és részletességig, mint senki íróink, szónokaink és státusférfiaink közül.

Aki nem e gyűlpontba vonja össze az ő szétáradó s ezer alakú hatékonyságát, kivette a lelket az anyagból, s kaotikus elemeknél egyébre aligha fog találni.

Igaz, hogy "a legnagyobb magyar" szellemműveinek összege akármely oldalról és módszerrel vizsgáltassék, nem fog egy XIV. Lajos korábóli francia kerthez hasonlítani, melyben a rendért és a szimmetriáért annyi tétetett, miként a természetnek és a tenyészésnek szabad szeszélye egészen ki van zárva, s az alkotó erő a bíráló olló és metsző kés miatt a hideg szabályosság formái közé úgy összeszorították, mint a spanyolcsizmába az inkvizíció alatt az eretnek lába.

A napfénynél világosabb, miként Széchenyit akár nagyító, akár kicsinyítő üvegen, akár madártávpontról, akár közlelről nézzétek, nem fogjátok egyszerű alkotásúnak találni, mint a görög templomot.

Esze nem jár oly egyenlőn, mint kicsiny genovai zsebórátok.